

Prijateljstvo Crkve i umjetnosti

TOMISLAV ĆURIĆ

Povijesni odnos Crkve i umjetnika posvjedočen je brojnim remek-djelima svjetske kulturne baštine. Crkva i umjetnici stoljećima su bili plodni sukreatori božanskoga svijeta na zemlji. Njihova je korist bila obostrana. Crkva je trebala umjetnike, ali i umjetnici Crkvu. U prvim dvama stoljećima rana Crkva nije prihvaćala slike, već samo simbolički način izražavanja. Tek kasnije došlo je do figuralnih prikaza koji su se potom pretočili u likove i scene pod utjecajem kasnoantičke rimske umjetnosti. Međutim dijalog sa stilovima i kulturama za kršćanstvo je bio stalan i životan. Kršćanstvo je religija utjelovljenja, religija koja se oslanja na osnovnu istinu da je Bog postao čovjekom te se dao vidjeti. Na tom načelu inkarnacije, koje obuhvaća vizualno iskustvo, kršćanstvo je vjekovima gradilo umjetničku kulturu.

Sve do novijega doba može se govoriti o uglavnom skladnom odnosu Crkve i umjetnika. Crkva se koristila umjetnošću smatrajući je korisnim sredstvom biblijskoga i dogmatskoga naučavanja. Umjetnost je bila toliko vrjednovana da se smatrala vizualnim evanđeljem i teologijom.¹

Međutim Crkva kao čuvarica i naručiteljica umjetnosti, spletom kulturnih prevrata u modernitetu, prestaje biti ekskluzivnim mjestom umjetničkoga stvaralaštva. Umjetnici se bore za priznanje svoje autonomije, čak i kad se odlučuju prikazivati kršćanske teme. Nesporazumi su, doduše, bili dijelom i prethodnih razdoblja kad umjetničke vizije nisu bile u suglasju s teologijom ili kad Crkva nije uspijevala prihvatiti slobodu umjetničkoga izraza i onda kad je on još dublje otkrivao istine vjere.

Takav odnos dovodi do toga da u jednom povijesnom trenutku Crkva i umjetnost ne ulaze u sukob, ali se postupno udaljavaju, što je dovelo katkad i do opterećenoga odnosa uzajamnoga nepoznavanja ili čak nepovjerenja.

Zato je za obnovu prijateljstva Crkve i suvremene umjetnosti ključan bio Drugi vatikanski sabor (1962. – 1965.). Crkva, svjesna određenih nerazumijevanja, napeposti i udaljavanja koji su se dogodili u odnosu prema umjetnicima, željna obnove i unaprjeđenja međusobnoga odnosa i prijateljstva u suvremenom, novom dobu, javno izražava svoju otvorenost i pokreće inicijativu zbližavanja i ponovnoga zajedništva.

¹ Usp. F. PRCELA, Uvod, u: ISTI, V. KUSIN (ur.), *Sumnja kao krepost. Dijalog teologije i umjetnosti: razgovor teologa Ivana Šaška i slikara Dimitrija Popovića*, Zagreb, 2003., 5.

Vrijedno je spomenuti kako je Drugi vatikanski sabor započeo i odvijao se u *saborskoj auli* dugoj 130 metara koja je bila smještena u središnjoj laži vatikanske bazilike sv. Petra, svetoga mjesta kršćanstva, golemoga povijesno-umjetničkoga značenja. Drugim riječima, saborski oci svaki su dan susretali umjetničko-architektonsku konfiguraciju, ali i ljepotu bazilike sv. Petra te u tom ozračju preispitali razne nacрте dokumenata i izglasavali njihove konačne inačice. Ne čudi stoga da je umjetnost bila jedna od tema toga Sabora. Sakralan, lijep i svečan okvir aule Drugoga vatikanskoga sabora, kao i duhovno značenje te zgusnuta simbolika bazilike sv. Petra, zasigurno su ojačali ideju da u saborske rasprave svakako treba uvrstiti i temu umjetnosti, kao i odnosa Crkve spram nje.²

Već se ovdje da nazreti kako je Drugi vatikanski sabor učinio značajne iskorake kad je riječ o odnosu Crkve i umjetnosti pozivajući se na svoj povijesni odnos zajedništva i priželjkujući obnovu prijateljskih spona za suvremeno doba.

Plod su tih iskoraka dva saborska dokumenta (konstitucija o liturgiji *Sacrosanctum concilium* i pastoralna konstitucija *Gaudium et spes*, o Crkvi u suvremenom svijetu) gdje se izričito govori o umjetnosti i integrira je se u teološko razumijevanje liturgije, a osim toga u njima se izražava jasna otvorenost Crkve spram umjetnosti. Činjenica da se Crkva s učiteljskoga gledišta bavi umjetnošću dovoljno govori sama po sebi o zaokretu koji je učinio Sabor.

Osim saborskih dokumenata vrijedno je naglasiti kako je saborski nauk o odnosu umjetnosti i liturgije primijenjen u inicijativama i razmišljanjima poglavara Katoličke Crkve tijekom i poslije Drugoga vatikanskoga sabora i kako je zapravo nastavljeno traganje Crkve za umjetnicima te njezin plodotvoran susret sa suvremenom umjetnošću. Tako papa Pavao VI. slavi »misu umjetnika« gdje se u prigodnoj homiliji određuje kao »prijatelj umjetnika«. Papa Ivan Pavao II. piše dokument naslovljen *Pismo pape Ivana Pavla II. umjetnicima* u kojem jasno izražava važnost te značajno mjesto umjetnika i umjetnosti za Crkvu, i u prošlosti i u suvremenoj dobi. Papa Benedikt XVI., koji se odlikovao iznimnim umijećem teološkoga diskursa, održao je dvije vrlo važne kateheze i jedan govor u kojima otkriva nova svjetla za obnovljeno savezništvo Crkve i umjetnosti.

Iz navedenoga vrlo se jasno može uočiti kako je događaj Drugoga vatikanskoga sabora zasigurno bio odlučujući korak u obnavljanju, ali i stvaranju novoga pogleda na dijalog između umjetnosti s jedne strane te Crkve, liturgije, vjere i teologije s druge strane. U tom se kontekstu zato rado govori i o »novom proljeću« sakralne

² Usp. R. van BÜHREN, *Architettura e arte al Concilio Vaticano II*, u: G. BOSELLI (ur.), *Nobile semplicità. Liturgia, arte e architettura del Vaticano II*, Magnano, 2014., 141–178., ovdje 143–144.

umjetnosti, koje je u najvećoj mjeri zahvatilo samu Crkvu i otvorilo ju prema svijetu umjetnosti.³

Svojim naukom, jedinstvenim naglascima i traženim obnoviteljskim koracima, koji i danas pokazuju svoju aktualnost (a dijelom i nedostižnost), zadnji se Sabor može označiti kao svojevrsna (r)evolucija koja ne lomi svoju duboku vezu s tradicijom, nego u kontinuitetu s njom želi elaborirati novu *forma mentis* u odnosima prema svemu onomu što je ključno za suvremeni trenutak života Crkve i svijeta. Nove paradigme i stilovi uvijek traže vrijeme potrebno da postanu dominantni i ključni, samorazumljivi. U tom svjetlu treba shvatiti da obnova koju je zacrtao zadnji Sabor ne ide lako, neposredno i mirno. Treba razumjeti i da se često događaju posve suprotni učinci.

Snagom koju Sabor ima za Crkvu te protokom vremena i rastom spoznaje odgovornih nove koordinate koje je dao saborski nauk pokazuju svoju razumnost, nužnost i aktualnost. Osobito je to vidljivo u našem pitanju odnosa Crkve i umjetnosti. Stoga valja makar taksativno naznačiti plodove i poticaje obnoviteljskoga zamaha Crkve spram obnove prijateljstva i dijaloga sa suvremenom umjetnošću i umjetnicima koji proizlaze iz spomenutih koncilskih dokumenata. Ona želi jasnije misliti o umjetnosti, istodobno kao antropološkom izrazu kreativnosti, slobode i genija te kao teološkoj vrijednosti očitovanja evanđeoske istine i bogoštovlja. Crkva čini odmak od shvaćanja kako bi umjetnost bila samo puko izvanjsko sredstvo za liturgiju, nego je smatra konstitutivnim dijelom liturgije i liturgijskoga prostora. Crkva ulazi u dijalog s umjetnicima priznajući umjetnosti autonomiju i vrijednost u sebi te poštujući slobodu umjetničkoga izraza, jednako kao i svoje pravo na prosuđivanje prikladnosti djela za sakralne prostore i događaje, u skladu sa svojom vjerom i poslanjem. Crkva sve više i jasnije otkriva dimenziju lijepoga u evanđeoskoj poruci i poslanju, odnosno kršćanstvo sebe više doživljava u lijepome, jačajući tako svijest o povezanosti istine i ljepote, ako je u »kršćanstvu istina posredovana ljepotom, a ta se ljepota prvotno realizira u liturgijskoj estetici«⁴ te, na koncu, Crkva čini otklon od svih onih modela koji su se tijekom vremena pojavili u njoj, a prema kojima se služila umjetnošću kao sredstvom, te prihvaća put da u samoj umjetnosti bolje razumije sebe, ono što sama vjeruje, naučava i slavi.

Tako sažeta saborska *forma mentis* izrijekom je prisutna u naučavanju svih papa poslije Drugoga vatikanskoga sabora. U novije vrijeme nema pape koji se nije osvrnuo na potrebu obnove saveza i prijateljstva između Crkve i umjetnosti, uzdižući takvo savezništvo na najvišu razinu. Upravo na takvoj razini umjetnici bi iz vrela

³ Usp. D. ESTIVILL, *La Chiesa e l'arte secondo il Concilio Ecumenico Vaticano II. Note per un'ermeneutica della riforma nella continuità*, Roma, 2012., 107.

⁴ I. ŽIŽIĆ, *Ars liturgica. Teološki pristupi umjetnosti*, Split, 2014., 131.

Crkve trebali crpiti nepresušnu inspiraciju za svoja djela, a Crkva bi posredstvom umjetnosti i umjetničkih djela mogla lakše uprisutnjivati i prenositi sadržaj otajstva koje vjeruje i slavi. Takav plodan dijaloški odnos bio bi iznimno koristan ne samo za kršćanski svijet nego i za čitavo čovječanstvo, ako se događa obogaćenje lijepoga i dobroga te čuva važan ljudski osjećaj zadivljenosti spram onoga što ga nadilazi.

Usto se može primijetiti da se u suvremenim papinskim dokumentima ipak pojavljuje opasnost isticanja katehetske i odgojne dimenzije sakralne umjetnosti spram njezine dimenzije otajstvenosti. Drugim riječima, i dalje postoji opasnost da se sakralna umjetnost promatra previše apstraktno ili da se dovodi u blisku vezu samo sa Svetim pismom, bez jasne usmjerenosti na liturgiju, odnosno slavlje vjere. Prema tomu i dalje je na djelu opasnost redukcije sakralne umjetnosti na tek ilustrativno, didaktičko, a to znači pomoćno sredstvo u liturgijskom kontekstu, čime se ona lišava svoje konstitutivnosti prema kojoj je sakralna umjetnost dio same liturgije, ako ta umjetnost uranja u otajstveni duh same liturgije, upravo kako je sakralnu umjetnost prikazao Drugi vatikanski sabor.

Ovo kratko promišljanje želi pridonijeti ispravnom i konkretnom poboljšanju dijaloškoga odnosa Crkve i umjetnosti, pri čemu će i jedna i druga strana, čuvajući i njegujući svoju izvornu bît, ali i uzajamni dijalog, slijediti vrlo važno načelo »sjedinenosti i nepomiješanosti«. Parafrazirajući jedan drugi crkveni sabor, onaj Kalcedonski (451.), zaključno se može ustvrditi da odnos liturgije i umjetnosti, osobito nakon zadnjega Sabora, uvijek treba razumjeti kao odnos dviju stvarnosti koje, čuvajući svoju bît i ostvarujući međusobni dijalog, mogu i trebaju postojati nepromijenjeno, nepomiješano i nepodijeljeno ujedinjene.⁵ Zato se u istinskoj sakralnoj umjetnosti, kao vrhuncu religiozne umjetnosti, liturgija i umjetnost pojavljuju *sjedinjene* i *nepomiješane* u dinamici uprisutnjenja i slavljenja otajstava vjere u konkretnom vremenu i prostoru.

⁵ Usp. DH, br. 301–302. Izvorno je, dakako, riječ o dogmatskom izričaju o odnosu božanske i ljudske naravi u osobi Isusa Krista, što predstavlja temeljnu kršćansku istinu vjere.